

**ELTE SZAKKOLLÉGIUMI
KONFERENCIAKÖTET**

2011

PÓSCH KRISZTIÁN: KRISNA ÉN VAGYOK? – A SZEMÉLYISÉG ÉS ISTENKÉP KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA A MAGYARORSZÁGI KRISNA-TUDATÚ HÍVŐK KÖZÖSSÉGÉBEN¹

1. Bevezetés

A valláslélektan – valláspszichológia vagy a vallás pszichológiája – a pszichológia egyik legdinamikusabban fejlődő ága napjainkban. Egy adott kutatási terület népszerűségét jól tükrözi a vele foglalkozó tudományos folyóiratok száma. A valláslélektan ezen kritérium alapján ki-tüntetett helyen végez: jelen sorok írója a tárgykörben összesen tíz folyóiratot² ismer, ahogy az is sokatmondó, hogy ezek közül az egyiket (*Psychology of Religion and Spirituality*), 2009. januárban indította útjára a világ legtöbb pszichológusát tömörítő társaság, az APA (American Psychological Association).

A valláslélektan népszerűsége mögött rejlő okok felderítése egy hosszabb feltáró munkát igényelne, azonban időszerűsége aligha megkérdőjelezhető: az egyik legfrissebb valláslélektani szakkönyv (Nelson, 2009) fellapozása során a filozófiától az idegtudományig, a pszichoanalitikus elméletektől, a kötődéseméleteken át az evolúciós pszichológiáig kaotikus kép tárul az olvasó elé. Bármennyire lineáris fejlődésűnek és rendezettnek szeretnék mutatni a valláslélektan történetét az azt firtató munkák (pl. Benkő, 2003; Fuller, 2008), az alapos vizsgálódás során minduntalan elméleti bakugrásokkal találja szemben magát a témával foglalkozó szakember. Egy rendezettebb összkep igénye már korábban megfogalmazódott (pl. Spilka, Hood, Hunsberger és Gorsuch, 2003), de ehhez és az *elméleti integrációhoz még hosszú évek munkája szükséges.*

Jelen kutatás, mely a személyes istenkép és a vallásos személyiség viszonyát kívánja vizsgálni, ezen munkafolyamatba sorolható. A személyes istenkép vizsgálata mellett szól a terápiás gyakorlatban folyton vissza-visszatérő megjelenése, és komoly hatása az egyéni életutakra. (pl. Frielingsdorf, 1997/2007; Székely, 2006a) Kutatásomban a személyiség mérésére annak öt faktoros modelljét (Big Five) kívánom alkalmazni (pl. Rantanen, Metsäpelto, Feldt, Pulkkinen & Kokko, 2007; Rózsa, Kő és Oláh, 2006; Szirmák és De Raad 1994). Ahhoz azonban, hogy hiteles képet kaphassunk egy olyan komplex kérdésben, mint az istenkép és személyiség kapcsolata, nem elegendő keresztény egyetemista mintán elvégezni a vizsgálatot, hiszen egyrészt ezek rendszerint sokkal fluidabb minták (pl. a vallási elköteleződés mélységének mérési problémája, az egyetemista populáció nem reprezentatív mivolta), másrészt megannyi releváns dimenziót (pl. az eltérő vallási gyakorlat hatása, zárt vallási kisközösségek hatása, eltérő morális dogmatika hatása, eltérő kulturális környezet hatása) kénytelenek lennénk figyelmen kívül hagyni. Így esett választásom a Magyarországi Krisna-tudatú Hívők Közösségére (további-

¹ Jelen írás azonos című BA szakdolgozat szerkesztett, átdolgozott változata.

² Mental Health, Religion & Culture; International Journal for The Psychology of Religion; Journal of Religion, Disability & Health; Journal of Religion, Spirituality & Aging; Journal of Spirituality in Mental Health; American Journal of Pastoral Counseling; Journal of Religion and Health; Pastoral Psychology; Religion; Journal for the Scientific Study of Religion; Method and Theory in the Study of Religion; Psychology of Religion and Spirituality.

akban: MKTHK). Azért is ragaszkodtam egy nem keresztény kultúrkörből származó vallási közösséghez, mert tudomásom szerint a mai napig nem készült a körükben egyetlen, Big Five személyiségvonásaikat firtató vizsgálat sem (Nelson 2009; Saroglou, 2002; Saroglou, Munoz-García, 2008)

1.1. Az istenkép-problematikája

(...)³ Bár a szakirodalomban az istenképet a mai napig sokszor oszthatatlan egészként kezelik (pl. Strawn, Alexander, 2007), Rizzuto már 1979-ben (idézi Robu, Martos, 2007) egy új terminológia kialakítására tett javaslatot. Terápiás gyakorlata során ugyanis arra lett figyelmes, hogy sokszor bár a kliens egy pozitív (pl. szerető és irgalmas) istenről beszélt, mégis – ugyanannál a kliensnél – olykor előtört egy negatív (számon kérő, követelő) isten képzete is. Rizzuto az ilyen találkozásokat a torz istenfelfogásra vezette vissza, melynek nyomán jogosnak találta elkülöníteni az istenképet (god image), istenfogalmat (god concept) és istenreprezentációt (god representation). Ebben a felosztásban az istenkép foglalja magában az affektív, érzelmi tartalmakat (pl. szeretet, odaadás, hála, de félelem, gyűlölet is),⁴ míg az istenfogalom a kognitív tartalmakat (pl. történetek a Bibliából, a szakállas öregúr képzete, Jézus, mint megváltó képzete). Az istenreprezentáció az istenkép és az istenfogalom együttese, az istenről alkotott mentális reprezentáció. Az istenkép és istenfogalom Rizzuto szerint származását tekintve is elkülönül egymástól: míg az istenkép sokszor tudattalan és a gyermekkori interperszonális kapcsolatok alakítják ki (pl. kötődés), addig az istenfogalom a kultúra, tapasztalatok, tudásanyag és az adott vallás által elvárt (általában szülőkön keresztül közvetített) értékeket tartalmaz. Rizzuto szerint ezen két fogalom összeegyeztethetlensége esetén alakul ki torz istenreprezentáció (pl. bár tudom, hogy egy szerető istent kellene imádnom, mégis egy gonosz képe él bennem).

Tulajdonképpen itt érkeztünk el az istenreprezentáció-kutatás magvához. Ugyanis – mellett, hogy önmagában érdekes problémafelvetés – a terápiás gyakorlatban hatalmas problémát okoz a torz istenreprezentációk eredetének felkutatása. Bár elméletek sora kínál számunkra különböző tipológiákat a torz istenreprezentációk osztályozására (pl. Frielingsdorf, 1997/2007; Mihalec, 2008), lévén ezek empirikus alátámasztása hiányzik, ezért ismertetésüktől eltekintek. (...)⁵

1.2. A személyiség és vallásosság problematikája⁶

A személyiség öt faktoros modelljének kérdőíve (Big Five) ma egyike a legelfogadottabb mérőeljárásoknak. Előnyei közé tartozik kultúrafüggetlensége⁷ (Rózsa, Kő, Oláh, 2006), a

3 Az istenkép-kutatás előzményeit, fejlődésméleteit lásd: Melléklet A.

4 Innentől az istenképet ilyen, kizárólag affektív tartalmakat hordozó értelemben használok.

5 Az istenkép kutatás kritikáit és esetleges implikációit lásd: Melléklet A.

6 Bár a személyiség és vallásosság kapcsolatát az evolúciós pszichológia is előszeretettel vizsgálja (pl. Fuller, 2008; Kulcsár, 2007a, 2007b; Ries, 1993/2006; Shermer, 2000/2001) az alábbi fejezetben ezt a nézőpontot mégsem tárgyalom. Ennek két oka van. Részint, az evolúciós pszichológia megsérti azt a tételt, mely szerint a valláslélektannak nem feladata elméleteket alkotni a vallásosság eredetéről, létrejöttének okairól, (Vergote, 2003) részint az evolúciós pszichológiával szembeni kritikák (pl. Freese, 2000; Lakatos, 2008; Sárkány, Somlai, 2004) legalábbis kérdéssé teszik a vallással – és általában a komplex humán motívumokkal – kapcsolatos érvényességüket.

7 Természetesen ennek is léteznek korlátai: a szuahéliben például csak ötven melléknév található, így ott aligha alkalmazható a Big Five, mint vizsgáló eljárás. (Szirmák, De Raad, 1994)

hosszú távú, az életkor változása ellenére mutatott stabilitása (Rantanen és társai, 2007) a háttérben bizonyítottan meghúzódó genetikai tényezők (Bereczkei, 2007), a tetejében viselkedéses relevanciát is sikerült kimutatni egyes faktorainál (Hong, Paunonen és Slade, 2008; Thorne, Shapiro, Cardilla, Korobov és Nelson, 2009).

Több kutatás és metaanalízis (Francis, 1994; Saroglou, 2002; Saroglou, Munoz-García, 2008) azonos eredményre jutott a vallásosság és személyiségvonások összefüggéseinek firtatása során. Ezek alapján egyértelmű összefüggést jósoltak a barátságosság, lelkiismeretesség és vallás, sőt, egy vizsgálat (Francis, 1994) szerint a szociális kíváncsiság és vallás között. Mindazonáltal Saroglou 2002-es metaanalízisében számot vet a vallásosság és Big Five kapcsolatát vizsgáló kutatások hiátusaira is. Kiemelte az életkor és a nemi különbségek (utóbbinál: különös tekintettel érzelmi stabilitás) későbbi vizsgálatának fontosságát. Égető hiányosságnak tartotta, hogy kizárólag keresztény populáció állt rendelkezésre, továbbá a minták legtöbbje (13-ból 8) egyetemistákkal készült, így aggályokat fogalmazott meg a valódi vallásos érintettség tekintetében.⁸ Hasonlóképp hiányolta, hogy eddig nem készítették személyiségvizsgálatot kisegyházról/szektáról. Talán nem rohanok nagyon erőre, ha rámutatok: jelen mintában mind a nemi különbségek figyelembevétele, mind a nem egyetemista minta, mind az egyéb vallási formáció, mind a kisegyház kritériumok teljesülnek.⁹

1.3. A Krisna-tudatú hívők és az új vallási mozgalmak problematikája¹⁰

1.3.1. Az NRM-ek pszichológiai vizsgálata

Eddig viszonylag kevés vizsgálat született a pszichológia berkein belül az NRM-ek (New Religious Movements = Új Vallási Mozgalmak) vizsgálatára. Kiemelendő ezek közül Buxant és Saroglou belga szerzőpáros, akik az utóbbi években megjelent cikkeikkel igyekeznek integrálni, egyben továbbszőni az eddigi pszichológiai tudásunkat az új vallási közösségekről. A tanulmányaik (Buxant, Saroglou, 2008a, 2008b; Buxant, Saroglou, Casalfiore, Christians, 2007) nyomán az NRM-ek tagjairól az alábbiakat véljük tudni: (1) pszichológiailag sérülékenyebbek (de: nem patológiásan!) (2) elégedettebbek, boldogabbak az átlagembernél és a világot is szebb színben, jelentéstelibbnek látják (3) az NRM tagok hajlamosak feladni a személyes autonómiájukat és ritka náluk a társas flexibilitás (4) az NRM-ből való kilépés komoly pszichológiai megterhelést jelent az ex-tagok számára. Buxant és Saroglou szemüvegén keresztül tehát az új vallási mozgalmak tagjai eredendően pszichológiailag sérülékenyebbek (pl. hajlamosak a depresszióra, szerhasználtra, a családdal rossz viszonyban állnak), azonban az egyházhoz való csatlakozás ezeket kompenzálja (pl. a depressziót optimizmusba fordítják, az addikciót megszüntetik, a családdal való jó viszonyra buzdítanak). Mindemellett a tagokra általánosan

⁸ A valláslelektannál és vallásszociológiánál visszatérő módszertani probléma a vallásos elkötelezettség mérésének kérdése. (pl. Nemeskéri, 2007; Urbán, 2007) Sok problémára választ adhat azonban annak tisztázása, hogy mit is akarunk mérni. Székely (2008) kiváló tanulmányaiban a vallásosság lehetséges vizsgálatát öt részre osztotta föl: 1. vallási hovatartozás (pl. katolikus, evangélikus) 2. vallásgyakorlás (pl. ima, áldozás) 3. vallási közösséghez tartozás (pl. részt szokott-e venni rendezvényeken) 4. vallásosság (önbevallás szerint mennyire fontos az életében) 5. spiritualitás (felekezetifüggetlen nyitottság a transzcendenciára). Ez a felosztás ugyan az egyes speciális faktorok (pl. istenkép) vizsgálatában nem segítenek, ugyanakkor kiváló módszertani keretet kínálnak a vallásosság tanulmányozására. A felsorolás talán egyedül az intrinzik-extrinzik vallásos motívumpárral egészíthető ki. (Allport, 1967)

⁹ A személyiség és vallásosság problematikájának részletes kifejtését lásd: Melléklet A.

¹⁰ Az MKTHK történetéről és az új vallási mozgalmakról lásd: Melléklet A.

jellemző az engedelmisségre való készség és a társas flexibilitás hiánya. Az autonómia elvesztése és a társas flexibilitás hiánya az esetleges kilépés során okoz gondot a tagoknak, akik sokáig képtelenek biztos kötődést kialakítani más csoportokkal és szorongásmentes társas kapcsolatba bonyolódni. Bármennyire meggyőzőek legyenek Buxant és Saroglou eredményei több kritika is felmerülhet velük szemben. Egyrészt az a „nagyvonalúság”, mellyel vallási csoporttól függetlenül mindenkit egy kalap alá véve, azonos kritériumok mentén kezelnek. Másrészt vizsgálataik nem longitudinális jellegűek, így a csatlakozás vagy épp kilépés előtti állapotokra csak sejtéseket lehet megfogalmazni, biztos aligha tudható.

1.3.2. Az MKTHK a kutatások fényében

A fejezet lezárásaként az utóbbi pár évben a krisnásokról készült vizsgálatok számunkra releváns eredményeiből szemezgetek. (Kamarás, 2007, 2008, 2009)¹¹ A krisnások¹² (1) a vallási dimenziók (hit, ismeret, erkölcs, érzés, élmény, rítus, közösség, meditáció) fontosságának tekintetében a legmagasabb pontszámot érték el (átlaguk 1-5 Likert skálán: 4,1) a többi közösséghez képest. A vallásosságuk jellegét tekintve inkább kognitív, mint affektív, így az olyan tételekre, mint „ismeret” és „erkölcs” magasabb, míg az „érzelem” és „élmény” tételekre alacsonyabb pontszámokat adtak. (2) A Schwarcz féle értékskálákon rendre a vallásos csoportok átlaga alatt teljesítettek, kivéve a tradíciót (először a krisnások, majd a tíz közösség átlaga: univerzalitás: 3,4 <-> 3,9; önállóság: 3,0 <-> 3,6; életélvezet: 2,5 <-> 3,4; teljesítmény: 3,2 <-> 3,6; biztonság: 3,2 <-> 3,8; tradíció: 4,2 <-> 3,8; jóakarát: 3,8 <-> 4,0). (3) A krisnások a legkevésbé nyitottak a kultúra iránt. (4) A krisnások istenfogalma a következő módon alakult (először a krisnások, majd a tíz közösség átlaga, balról jobbra növekvő szemantikus differenciál skála): hatalmas-bensőséges: 3,9 <-> 3,4; rajtam kívüli-bennem levő: 3,2 <-> 3,2; távoli-közele: 3,6 <-> 4,1; parancsoló-biztató: 4,4 <-> 4,2; ítélő-vigasztaló: 4,0 <-> 4,0; személytelen-személyes: 4,7 <-> 3,9; apa-anyja: 3,4 <-> 2,3; mester-szerető társ: 3,4 <-> 2,8; király-barát: 3,8 <-> 3,3. Bár az önbevallás tesztek csak a felszínt karcogtatják (lásd: első rész, második fejezet), érdemes összefoglalni, hogy a krisnások milyennek látják Krisnát a többi közösséghez képest. Krisna a többi közösség istenfogalmához képest bensőségesebb, személyesebb, biztatóbb, inkább anya, szerető társ vagy barát jellegzetességeivel dicsekedhet, ugyanakkor parancsolóbb, mint a többi hívő istenfogalma. Ezek a tulajdonságok különösen akkor lesznek érdekesek, ha összevetjük őket a Big Five eredményeivel.

1.4. A jelen kutatás

A jelen kutatás tehát három terület, az istenkép, a Big Five és az NRM-ek problematikáját kívánja összekötni. Ehhez egy Strawn és Alexander (2007) által használt paradigmát kívánok felhasználni. Vizsgálatukban keresztény és vallástalan személyekkel töltettek ki két Big Five személyiségtesztet, megkérve őket, hogy először a saját maguk nevében (ahogy ők válaszolná-

¹¹ Kamarás (2007, 2009) vizsgálatában az alábbi csoportok szerepeltek: adventisták, baptisták, buddhisták, evangélikusok, ISKCON-krisnások, Jehova-tanúk, katolikusok, maguk módján vallásosak, MBM (Magyar Brahmana Misszió)-krisnások, metodisták, muszlimok, pünkösdiel, reformátusok, zsidók. Az átlagok esetén ezen közösségek tagjainak átlagát értem majd. Miután Kamarás (2008) egy másik vizsgálata is hasonló területet vizsgál, így ezen tanulmány adatait is beemelttem a többi közé.

¹² Értelemszerűen a krisnások alatt az eddig is vizsgált MKTHK (azaz ISKCON) tagokat értem.